

Др МИЛОШ ТИМОТИЈЕВИЋ, музејски саветник
Народни музеј Чачак
Цара Душана 1, Чачак, Србија
Е-адреса: slapovi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0457-6125>

СТАВОВИ ЕПИСКОПА НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА О ПОТРЕБИ ЖРТВОВАЊА ЗА ОТАЏБИНУ (1936–1941)

САЖЕТАК: Разграната црквена делатност и активно учешће у јавном животу условили су да ставови епископа Николаја Велимировића (1881–1956) добију бројну публику, многе следбенике и створе снажан утицај у јавности Краљевине Југославије. Са приближавањем Другог светског рата његова активност добила је истакнуту патриотску црту, чиме је он суштински постао „духовни отац” пуча од 27. марта 1941. године. Владика Николај се руководио искуством из периода пред почетак Првог светског рата, када је уобличио став да су хришћанска духовност и патриотизам нераздвојиви. Позивао је на храброст, веру и црквено-националну жртву, коју је објашњавао у категоријама хришћанских начела „греха”, „покајања” и „вечног живота”. Иако је редовно упућивао молитве за мир у целом свету, епископ Николај је сматрао праведним одупирање злу силом, што је био и задатак хришћанске државе која се брине о појединцима, уз убеђење да на крају Бог одлучује о судбини народа у рату. Веру у Васкрсење и безвремену заједницу људи коју чине прошле, садашње и будуће генерације поистовећивао је са „Видовданском етиком” и култом жртве кнеза Лазара на Косову.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: владика Николај Велимировић; православље; отаџбина; рат; жртвовање; српски народ; грех; покајање; вера

Владика Николај Велимировић (1881–1956) спада међу истакнуте српске духовнике и интелектуалце са значајним утицајем на друштво Краљевине Југославије пред Други светски рат. Када се анализира његова мисао уочава се да је до 1919. и одласка у Охрид имао прозападњачку усмереност, коју је потом променио и потпуно се идентификовао са традиционалним православљем утемељеним на светоотачком хришћанском наслеђу. Међутим, континуитет вере у српство, религију и православље никада није прекидан,

као и убеђење у њихов историјски успон.¹ Такав став задржао је до краја живота, истрајно истичући „светосавски” пут српског народа, уз противљење негативном утицају западног модернизма.²

Критичари његовог концепта „светосавља” истичу антикатоличанство, антимодернизам и антизападњаштво интегрисано у вишезначну идеологију инспирисану култом Светог Саве, Косовским предањем и славјанофилством, која је у Краљевини Југославији деловала у смеру унутарсрпског национално-религијског осмишљавања и конфесионалног разграничења према другим југословенским народима. Поједини припадници Српске православне цркве (СПЦ) имали су важну улогу у антилибералним сталешко-корпоративним визијама друштва одређених политичких партија (Збор Димитрија Љотића), што је условило стварање негативног дискурса у коме се владика Николај као и целокупна СПЦ сврставају у антизападни политички табор, да би их поједини критичари оптужили и за фашизам.³ При томе се његове бројне и често контрадикторне изјаве најчешће селективно читају и тумаче.⁴

Један део српских интелектуалаца, надахнут ставовима епископа Николаја, заиста је испољавао политичка убеђења супротна либерализму.⁵ Међутим, владика Николај Велимировић је и поред светосавског националног концепта, у преломним историјским догађајима остао веран парламентарној демократији, нити је политички директно подржавао антилибералне десне покрете и појединце, упркос бројним контактима које је имао са њима, као и неспорном духовном утицају.⁶

Жички епископ Николај Велимировић противио се тоталитарним покретима, а његова концепција друштва заснивала се на „средњем путу”, политичкој платформи у којој је доминантно место имала традиционална култура патријархалног српског села, светосавље, отпор модернизацији друштва и вера у обнову царске Русије. Биле су му блиске и идеје западноевропске парламентарне демократије надахнуте хришћанским начелима. Противио се нацизму, залагао се за сарадњу са Западом и суштински је био духовни отац пуча 27. марта 1941. године.⁷

¹ Богдан Лубардић, „Николај Велимировић”, у: *Срби 1903–1914: историја идеја*, прир. Милош Ковић, Београд 2015, 328–357.

² Милош Тимотијевић, *Век сумње: религиозност у чачанском крају: 1886–2008*, Чачак 2009, 62–77.

³ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995, 169; John T. Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma: sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Beograd 2005, 34, 40, 92–93, 210; Холм Зундхаузен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 317–322; Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013, 154–156.

⁴ Жељко Перовић, „Да ли је Свети Владика Николај био фашиста? Преглед његових светосавских обраћања од марта 1935. до априла 1941. године”, *The Nicholai Studies: international Journal for Research of Theological and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich*, Vol. 1, no. 2 (2021), 395–434.

⁵ Растко Ломпар, *Димитрије Љотић – учитељ или фарисеј: Збор, хришћанство и верске заједнице: 1935–1945*, Београд 2021, 243–250.

⁶ Nikola Žutić, „Verski liberalizam i politička aktivnost Srpske pravoslavne crkve u Kraljevini Jugoslaviji”, *Istorija 20. veka 2* (1995), 51–62; N. Žutić, *Liberalizam i Srbi u prvoj polovini XX vijeka: Iz historije ideologije građanskog liberalizma*, Beograd 2007, 63–222.

⁷ Радован Биговић, „Црква, политика, демократија (начела православне филозофије политике)”, у: *Европа и Срби*, ур. Славенко Терзић, Београд – Нови Сад 1996, 551–568; Рад-

Управо од 1936. па до 1941. године, периоду у коме се разграђивао Версајски систем политичких односа у Европи и почео Други светски рат, а положај Југославије све више усложњавао и отежавао, ставови владике Велимировића, које је од 1936. износио у јавности као епископ жички, додатно су добијали на важности и значају.⁸ Наде малих држава да ће сачувати независност биле су све мање извесне, што је стварало снажно неспокојство у јавности. Српски народ на подручју Југославије није био интегрисан, унутрашња политичка сцена на подручју „преткумановске Србије” оптеретила се не само напетостима између владе и опозиције, већ сукобима владе и СПЦ због проблема Конкордата Краљевине Југославије са Ватиканом 1937. године. Уступци Хрватима са стварањем Бановине Хрватске 1939. додатно су ослабили Југославију, која је примицање рата чекала поцепана и посвађана.⁹

У таквој политичкој ситуацији Српска православна црква све чешће је позивала српски народ на слогу и одбрану земље.¹⁰ Основа на којој је грађан патриотизам било је јединство националног и верског осећаја: „Отаџбина и света вера православна су један недељив појам, понос и идеал свих честитих људи ове напаћене земље [...]”. Црква је уздизала жртве из прошлости и најављивала „слатко” страдање у будућности, ако то буде потребно.¹¹ Био је то и одговор на питање о последицама уласка у оружани сукоб, јер увек постоји дилема о томе, која количина насиља је потребна да се победи непријатељ, и да ли су масовно жртвовање људи и радикализација војног сукоба једини пут до слободе.¹²

Једну од кључних улога у уобличавању става СПЦ према потреби жртвовања у рату имао је епископ Николај Велимировић, што је посебно било уочљиво на великим националним и верским свечаностима, као што је било обележавање 550 година од Косовске битке 1939. у манастиру Раваница, задужбини кнеза Лазара.¹³ По много чему његова делатност је личила на ангажовање пред почетак Првог светског рата, када је уобличио став да су хришћанска духовност и патриотизам нераздвојиви и позивао на храброст, веру

мила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожич 1881–1950*, Београд 2006, 120–123, 214–221; Милош Тимотијевић, „Дунули су вихорни ветрови”: ставови епископа Николаја Велимировића о Јеврејима, либерализму, комунизму и нацизму у штампи Жичке епархије пред Други светски рат”, *Наша прошлост* 8 (2007), 97–119; Владан Виријевић, „Одјеци 25. и 27. марта 1941. године у Краљеву и улога епископа жичког др Николаја (Велимировића)”, у: *Зборник радова окрућој сјола „27. марта 1941: кнез Павле у вихорима евројске јолићике”*, Нови Београд 2003, 73–80.

⁸ А., „Избор епископа Николаја”, *Прејлед цркве Ејархије жичке*, 7–8 (август 1936), 1–2; Р. Биговић, „Велимировић, Николај (Никола)”, *Срјски биојрафски речник, В–Г*, Нови Сад 2006, 121–123.

⁹ Milan Ristović, *Nemački „Novi poredak” i jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991, 5; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992, 38; Мира Радојевић, *Удружена ојозиција 1935–1939*, Београд 1994, 7; Р. Радић, *Војислав Јањич (1890–1944): свецјшеник и јолићичар: јојлед кроз аналићички јрозор*, Београд 2018, 300–360.

¹⁰ Р. Радић, *Живот у временима...*, 209.

¹¹ Жив. Гл. Алексић, „Отаџбина и вера”, *Прејлед цркве Ејархије жичке*, бр. 1 (1935), 3–4.

¹² Petar Bojanić, *Sila i oblici rata: heroj, mesija, revolucionar, nostalgicar, gusar...*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2012, 5–12.

¹³ М. Панић, „Епископ г. др. Николај завршио је своју синоћну беседу речима: ’Помози нам Боже, да се браћа сложе!’”, *Полићика* (28. јун 1939), 10.

и црквено-националну жртву (слобода од личног греха и од туђинске окупације), а надолazeћа страдања видео као цену колективног поистовећивања са Христом.¹⁴

ПРАВОСЛАВЉЕ И РАТ

Православље прави разлику између појединца и заједнице. Убиства су забрањена појединцу, док се коришћење насиља у случају заједнице објашњава на другачији начин. Пошто су у православној традицији црква и држава установе које руководе друштвом, оне су дужне да се брину о земаљском постојању појединца, а то значи да могу ратовати.¹⁵ Суштински, православље допушта супротстављање злу силом, али с „јаким оградама”. При томе аксиолошки статус рата укључује и значајну катаклизмичку димензију. Одлука о победи или поразу у рату није дело људи, јер је све ипак у Божијим рукама, што значи да Господ није напустио ни оне који су изгубили у војном сукобу. Тиме се избегава манихејска замка о располућености света на добро и зло.¹⁶

У православној хришћанској традицији супротстављање злу сматрало се као активно и организовано служење Божјем делу на земљи, при чему државно дело (одбрана отаџбине) није сматрано напуштањем оквира хришћанске љубави. Монаси, као живи чувари чистоте и праведности, узношењем молитви упућеним војницима учествују у ношењу бремена света и у духовном смислу ступају у борбу са злом. Монах је тако за војника својеврстан анђео-чувар, а његова молитва постаје налик „огњеном мачу”.¹⁷

При томе се живот у заједници доживљава као саосећање са заслугама и кривицом предака, а спремност на жртву истиче као облик надвладавања смрти. Жртвом датом за опстанак заједнице не губи се ништа, јер се доживљава као облик превазилажења индивидуалности и потврђивања личности осећајем присуства историјске заједнице у себи, солидарности и континуитета међу умрлим, живим и будућим генерацијама.¹⁸

Епископ Николај Велимировић је већ 1927. у свом делу *Рај и Библија* најавио да ће цивилизовани свет у блиској будућности све своје ресурсе ставити у службу новог светског војног сукоба, за који је био уверен да ће се одликовати „одсуством милости и јунаштва”. Иако је био потпуно свестан комплексности тоталног рата, као и последица које ће изазвати, владика је модерне оружане сукобе објашњавао преко хришћанских категорија греха и покајања.¹⁹

¹⁴ Б. Лубардић, „Николај Велимировић”, 330, 339–342.

¹⁵ Ђорђе Енахе, „Свечи и хероји, рат и мир: румунска православна историјска перспектива”, у: *Православље и рај*, пр. Борислав Гроздић, Београд 2017, 272.

¹⁶ Јован Бабић, „Рат и православље – филозофски осврт”, у: *Православље и рај*, 311–327.

¹⁷ Иван Александрович Иљин, *О сујројсшављању злу силом*, Београд 2001, 175.

¹⁸ Жарко Видовић, *Историја и вера*, прир. Матеј Арсенијевић, Београд 2009, 27, 29–31, 59, 63, 72–73, 76, 82–83, 147, 363–364.

¹⁹ Илија Кајтез, „Поимање рата и мира код Светог Николаја Велимировића, српског великана”, *The Nicolai Studies: international Journal for Research of Theological and Ecclesiastical Contribution of Nicholai Velimirovich*, Vol. 1, no. 2 (2021), 435–474.

„Првобитни грех” узрок је и свих наредних, а рат између људи последица човековог рата против Бога. У виђењу владике Николаја победник у рату биће онај народ и војска који поштују веру и закон Божији. Истицао је како Господ никада неће оставити своје вернике без заштите, и да главни војсковођа не командује војском „него стоји на молитви Богу”, док његов помоћник командује и води борбу с непријатељем. При томе је наглашавао како „не победи толико овај који је водио борбу, колико онај који је уздизао молитве”.²⁰

Наглашавао је како војници и њихови заповедници морају да буду етички усправни. Почетне победе могу да имају и војске које нису моралне, али и то се дешава само са допуштењем Бога, због греха народа кога нападају. Зато је критиковао Запад и инсистирање на квантитету и квалитету армија, техници и технологији рата, указујући да без вере у Створитеља нема ни победе. Био је убеђен у деловање Божје силе која се у рату дарује праведницима, без обзира на квалитет оружја.²¹ При томе никада није занемаривао чињеницу да све земље непрестано побољшавају војну технику и да се убрзано спремају за нови сукоб („Ви сви видите како се данас Европа колеба на свим својим путевима изузев пута рату”).²²

Непрестано је понављао да је узрок свих ратова и људских несрећа отпадништво од Бога. Тврдио је да се и модерни ратови одвијају на исти начин као и древни сукоби, и да се могу разумети и објаснити само у светлу религиозних вредности. На тај начин је објашњавао и пропаст царске Русије („грех” интелектуалаца), као и победе, поразе и коначно ослобођење Србије у Првом светском рату („поштење”, „грех” и „покајање” народа). Непрекидно је истицао Библијску поуку да број војника и оружје не помажу, ако је одсутна правда Божја. Зато је владика Николај био потпуно убеђен да ће Бог доделити победу оној ратујућој страни која буде имала најтврђу веру, и да ће богоотпадан народ изгубити рат, без обзира на бројност и способност своје војске.²³

Епископ Николај увек је истицао да хришћанство без својих догми нема могућности за постојање, истрајно указујући верницима да увек имају мисао како је са њима Бог, што је услов среће сваког појединца, али и порука незнабошцима: „С нама је Бог, разумите незнабошци и покорите се, јер је с нама Бог”. Спасење од „људске лудости” и стварање „личне среће”, према тумачењу владике Николаја, били су могући само кроз Божју милост, која је неизмерна и свемогућа, што се односило и на рат.²⁴ Целокупну стварност посматрао је кроз визуру религиозности, укључујући и потребу за променама (револуција).²⁵ У тексту „Опозиција Богу” објављеном јуна 1940. дао је своје виђење „пропасти Запада”, условљену одступањем од хришћанских норми

²⁰ Владика Николај Велимировић, *Рай и Библија*, Зрењанин 2002, 21–26, 30–32.

²¹ Владика Николај Велимировић, *Рай и Библија*, 32, 39–41, 56, 64.

²² А., „Највећи парадокс нашег времена: нико не жели рат, а сви се спремају за рат”, каже у својој беседи владика др. Николај Велимировић, *Политика* (10. септембар 1933), 5.

²³ Владика Николај Велимировић, *Рай и Библија*, 80–81, 85–87, 91–92, 103.

²⁴ Епископ Николај, „У сенци од челика и дима: беседа на Нову годину”, *Жички благовесник*, бр. 1 (1939), 4–8.

²⁵ Ђорђе Ј. Јанић, *Политика као теодијеја: политичка мисао владике Николаја*, Београд–Фоча–Ваљево 2009, 232–233.

и догми, што је била полазна основа на којој су израсле све идеологије против којих се епископ борио у јавним наступима (комунизам, фашизам-нацизам, модернизам).²⁶

ЕТИЧКЕ ОДЛИКЕ СРПСКОГ НАРОДА КАО ОСНОВА ЗА ОПСТАНАК ДРЖАВЕ

Савременици владике Николаја истицали су национализам као главну особину његове личности, што му је донело и популарност у народу: „Ту особину над особинама даровао је Великоме Николају блажени дух генијалног творца наше цркве и државе – Светога Саве [...] Овај Савин национализам обухвата народну цркву, народну династију, народну државу, народну просвету, народну културу, и народну одбрану. Основу и центар свега Светосавског национализма чини народна црква. Она је као дух који оживљава цео народни организам, осветљавајући, загревајући и сједињујући једном вером, једном надом и једном љубављу”.²⁷

Епископ Николај је описиван као религиозни традиционалист, по природи народњак, одушевљен својом црквом и нацијом, али и као човек који јасно осећа стварност: „Он је тачно осетио нашу културну особеност, која се географски изражава као међупростор Истока и Запада, као Балкан; расно Словенство; етнички, као Српство; религиозно, као Православље”. Истовремено је истицан и његов универзални хришћански дух, из чега је настала концепција о нужности синтезе Истока и Запада („етике и технике, мистике и рационалности”), која је потребна целом свету коме прети катастрофа.²⁸

Независна национална држава била је идеал коме је владика Николај тежио, за чији је опстанак снагу тражио међу сељацима, најбројнијем социјалном слоју чије је етичке норме и историјску мисију поштовао: „Варош гледа своје спасење у сељацима, а сељаци у Бога, и само у Господа Бога.”²⁹ При томе није пропуштао ни да буде веома критичан према религиозности и културном нивоу сељака у својој епархији, јавно износећи њихове бројне мане.³⁰

Ипак, вера у српство и православље била је у првом плану. Зато су, према мишљењу епископа Николаја, најважније „одлике српства” биле слава, задужбинство и моба. Слава је очувала веру и народно биће, задужбинарство сећање на српску историју, а моба је спречила развијање грубог западњачког капитализма. После пропасти средњовековних држава носиоци ових особина постали су сељаци, који су са калуђерима „одбранили српство у данима петовековног ропства”. Из тог слоја људи издигла се нова елита која је створила независну нововековну Србију, а затим и Југославију „на челу

²⁶ Епископ Николај, „Опозиција Богу”, *Жички благовесник*, бр. 6 (1940), 1–6.

²⁷ И. Ж. Трифуновић, „Национализам Епископа Николаја”, *Прејлед цркве Епархије жичке*, бр. 9 (1938), 13–17.

²⁸ А., „Владика Николај у Ћуприји”, *Жички благовесник*, бр. 6 (1939), 165–166.

²⁹ М. Каличанин, „Последњи дан богомољачког сабора у Жичи”, *Полијика* (24. март 1941), 6.

³⁰ М. Тимотијевић, „„Запуштен виноград Господњи”: религиозност у чачанском крају током XX века (први део)”, *Зборник радова Народної музеја XXXVI* (2006), 191–248.

са народном династијом Карађорђевића”. За опстанак заједничке државе најважније је било да „Срби буду на окупу”, чиме ће донети добра и „браћи Хрватима, Словенцима и осталима у нашој славној народној заједници”.³¹

Према мишљењу владике Николаја, православни манастири, мучеништво и високе етичке особине српског народа били су његово највеће богатство којим је могао да се пореди са већим, богатијим и цивилизацијски развијенијим заједницама: „Јер ми Срби никада нисмо побеђивали ни већим бројем, ни јачим оружјем, ни многобројном војском, ми смо побеђивали зато што смо били духовно и морално јаче наоружани. Због тога је наша борба славна и у историји крваво записана као нигде код других народа”.³²

Остварење хришћанских идеала било је зато најбоље „оружје” које је српски народ могао да добије, на чему је епископ Николај посебно инсистирао у пролеће 1940, када неспокојство због рата није мимоишло ни Југославију. Узрок страдања у Европи објашњавао је удаљавањем модерног човека од Бога и зато је упорно поручивао: „Не бој се, народе српски, само се поправи!”. Према његовом мишљењу, преко деведесет процената српског народа било је „добро”, истичући да се калуђери даноноћно „моле, посте и сузе лију за опроштај грехова народа српског”.³³

Преосталих десет процената српског народа, који је „зао” и „квари” остатак заједнице, били су појединци који шире песимизам и страх у народу: „Ми хоћемо да сузбијемо утицај те опасне и разорне мањине. Та мањина је противу светиње, самим тим противу херојства духовног, против величине моралне, против владе поштења и истине. Нема, међутим, ништа силније ни потребније од светиње, од светог човека, од свете душе. Нарочито данас, у ове опасне дане, сви који су неваљали, непоштени и прљави навлаче гнев Божји на државу, несвесни су издајници који отварају врата непријатељу. На сваку пукотину моралну улази непријатељ. Свака морална слабост додаје снази непријатеља”.³⁴

Страх и несигурност због рата у Европи били су прилика да се нагласе православна начела живљења. Владика је позивао на покајање народа због свих грехова које чини, али и због саблазни модернизма.³⁵ Напомињао је да су услед рата и пустошења сви социјални слојеви духовни спас потражили у цркви и вери у Бога. Беседио је о потреби породичног јединства Срба код којих тече иста крв и живи исти дух. Противио се партијности и „партизанству”, истичући потребу националног јединства у страшном времену које долази.³⁶

³¹ А., „Епископ Николај освећује цркву у Шилопају”, *Полиџика* (5. август 1936), 15.

³² М. Каличанин, С. Пауновић, „Јуче је у манастиру Жичи пред великим бројем верних освећен споменик Патријарху Варнави”, *Полиџика* (15. август 1938), 7.

³³ М. С., „Беседа епископа жичког г. др. Николаја у Шилопају на дан Младог Св. Николе”, *Полиџика* (25. мај 1940), 17.

³⁴ А., „Беседа владике жичког у Љубостињи: Царица Милица као пример охрабрења и наши страшљивци”, *Полиџика* (29. мај 1940), 8.

³⁵ С. В., „Епископ г. др. Николај позива на покајање уочи славе манастира Жиче”, *Правда* (6. јун 1940), 7.

³⁶ Епископ Николај, „Дунули су вихорни ветрови”, *Жички благовесник*, бр. 11 (1940), 1–4.

ИСТИЦАЊЕ ПРИМЕРА ЖРТВОВАЊА ЗА ОТАЦБИНУ

Присуство епископа Николаја Велимировића на освећењу храмова посвећених жртвама ослободилачких ратова давало је посебну тежину таквим догађајима, на којима је обично држао и беседе о храбрости некадашњих генерација.³⁷ Према његовом мишљењу, за слободу и патриотски дух најпре је неопходна искрена вера у Бога, а тек потом у краља и отацбину.³⁸

Сећање на жртве из ослободилачких ратова 1912–1918. посебно су биле важне, како официра и обичних војника, тако и свештеника.³⁹ Примери жртвовања за веру и српство истицани су не само у случају већих урбаних центара, већ и приликом освећења сеоских цркава, јер је полагање костију „мученика” имало посебну симболику.⁴⁰ Владика Николај је на свим црквеним славама на којима је присуствовао упорно говорио о „духовном и моралном наоружању народа”.⁴¹

Са почетком Другог светског рата у Европи примери жртвовања за државу још више су истицани. Епископ Николај је величао такве догађаје у којима су у један линеаран низ повезивана историјска збивања од почетка Првог српског устанка, па до окончања ослободилачких ратова 1918. под вођством династије Карађорђевић. Владика је истицао храброст прошлих генерација које су неговале култ патриотизма и религије, што је учинило да „наш народ буде славан”, а „слава је најскупља ствар”.⁴²

Током 1940. године број комеморативних свечаности на којима је учествовао епископ Николај Велимировић нагло је порастао. Посебан значај имало је постављање „спомен-плоча” са уписаним именима погинулих ратника на основне школе, што је владика истицао као позитиван пример чувања традиције.⁴³

Велика комеморативна свечаност организована је и у Овчарско-кабларској клисури 13. октобра 1940, када је владика Николај осветио пећину (Ка-

³⁷ М. Каличанин, „Епископ г. Николај осветио је јуче цркву у селу Врдилима”, *Полићика* (29. август 1936), 9; А., „Њ. Св. Патријарх Варнава у битолском храму Светог Димитрија величао је национална пожртвовања за цркву и отацбину”, *Правда* (8. новембар 1936), 8; А., „Епископ г. др. Николај у Битољу. Беседа г. др. Николаја о витешком делу палих хероја за слободу”, *Правда* (6. новембар 1937), 3.

³⁸ В. Ч. В., „Беседа Епископа г. др. Николаја Велимировића у Битољу”, *Правда* (14. новембар 1937), 14.

³⁹ А., „Величанствена сахрана хероја са Кајмакчалана генерала Алексе Стојшића”, *Време* (29. мај 1937), 10; А., „Сахрана ратног хероја генерала Алексе Стојшића”, *Правда* (29. мај 1937), 6; А., „Јуче је у Нишу одржан помен свештеницима погинулим за време рата”, *Време* (29. новембар 1937), 4; А., „У Нишу је јуче на величанствен начин одржан помен митрополиту Мелентију и свима доцнијим жртвама Православне цркве у борби српског народа за слободу”, *Полићика* (29. новембар 1937), 4.

⁴⁰ А., „Епископ г. др. Николај осветио јуче нову цркву у селу Жаочанима”, *Полићика* (15. јул 1938), 12.

⁴¹ А., „Свечана слава манастира Жиче”, *Полићика* (3. јун 1938), 8.

⁴² А., „Народна свечаност у Гучи: јуче је освећена плоча Краљу Ослободиоцу, Краљу Ујединитељу и проти Гучанину”, *Време* (25. септембар 1939), 7; Р. Г., С. Ђ., „Утисци који се не заборављају: са помена и прекаде гробова наших националних јунака”, *Правда* (1. октобар 1939), 10.

⁴³ А., „Ратници из класе 1896 подижу у Охриду парк и споменик посвећен палим друговима”, *Време* (8. април 1940), 10; Д. Вуковојац, „Епископ г. др. Николај осветио је јуче школу у селу Печеноги коју су сељаци подигли у спомен палих ратника”, *Време* (30. септембар 1940), 12.

ђеница⁴⁴) с криптом у којој су смештене кости збегача који је угушен у Другом српском устанку 1815. године. Том приликом говорили су и Илија Трифуновић Бирчанин председник Народне одбране и министар Михаило Константиновић, што је била демонстрација јединства народа, цркве и државе.⁴⁵

Владика је жртвовање за заједницу истицао као идеал, а целокупан народ уздизао као својеврсног „незнаног јунака” коме се ускраћује поштовање. „Ко не цени и не воли народ, тај не цени и не воли незнано јунаштво и незнана јунаке. Тај воли сујету и далеко је од Бога као што је далеко и од народа. А сујета је црв који и од највећег човека може направити врећу црвоточине”. При томе је и даље говорио о духовној пропасти Европе.⁴⁶ Владика је наглашавао да је за спас српског народа неопходно да одржи светосавски и домаћински дух, јер би у супротном не само против себе имао своје непријатеље, већ и мртве претке чије би вредности изневерили: „А ништа опасније него кад мртви постану непријатељи сопственог народа, нити ишта спасоносније него имати њих за савезнике, сапутнике и молитвенике пред Господом Богом”.⁴⁷

Пролазност земаљског живота и вера у бесмртност у васкрслом Христу увек је била централна порука епископа Николаја.⁴⁸ Зато је јавна и политичка делатност владике била усмерена ка јачању православне хришћанске вере у којој је симболика „чуда” имала важно место. Тако је владика приликом доласка „чудотворне иконе Богородице” у Београд 30. новембра 1936. одржао проповед у којој је истакао да „ми хришћани не верујемо у случај. Ми верујемо у промисао Божју и врховну логику живота и вечног Бога”. Говорио је о црквеним реликвијама које су после Првог светског рата доношене у Београд (мошти Стефана Првовенчаног, застава цара Душана, икона Богородице) и симболици таквих догађаја, који су по њему били „брана” продору „разних интернационала” (индустријализација, финансијски капитал, модернизам у уметности). „Две прве светиње дошле су онда када су требале доћи, када смо се ми налазили на почетку организовања наше нове државе, када је била велика збуњеност у мислима како почети и на чему зидати. Ова трећа светиња посећује нас у једној моралној растројености. Квареж је ушла у све кругове, док није ухватила ћелију друштва, домаће огњиште, брак”. Икона Богородице требала је људима да помогне у оздрављењу брака и породице, „основне ћелије наше државе”.⁴⁹

⁴⁴ Д. Рајић, М. Тимотијевић, *Манастѝри Овчарско-кабларске клисуре*, Београд–Чачак 2012, 301–307.

⁴⁵ А., „Једно необично опело и погреб у Овчарско-кабларској клисури”, *Полиѝика* (10. октобар 1940), 13; М. Каличанин, „Велике црквене и народне свечаности у Овчарско-Кабларској клисури”, *Полиѝика* (13. октобар 1940), 16; А., „У Овчарско-кабларској клисури освећен је јуче нови манастир Преображење”, *Полиѝика* (15. октобар 1940), 7; Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Манастѝри Овчарско-кабларске клисуре*, друго допуњено и измењено издање, Београд–Чачак 2012, 301–307.

⁴⁶ А., „Недеља православља: епископ жички г. др. Николај одржао је синоћ предавање на духовном концерту свештеничког удружења”, *Полиѝика* (10. март 1941), 7.

⁴⁷ М. Каличанин, „У Краљеву је јуче одржана скупштина епархијског одбора Жичке епархије”, *Полиѝика* (26. фебруар 1941), 10.

⁴⁸ Епископ жички Николај, „Поздрав епископа Николаја православном народу и свештенству епархије Жичке о Васкрсу 1939. год.”, *Жички благовесник*, бр. 3 (1939), 65–69.

⁴⁹ А., „Јуче је Београд имао велику верску манифестацију”, *Полиѝика* (30. новембар 1936), 7.

МОЛИТВЕ ЗА МИР

Владика Николај је непрекидно указивао да је отпадништво од Бога највећи грех цивилизоване Европе који је произвео многе војне сукобе. Када је 1936. почео Шпански грађански рат отворено је указао не само на ужас разарања, већ и на сву несрећу која прати идеолошки сукоб који прераста у оружано насиље унутар једне заједнице.⁵⁰

Према тумачењу владике Николаја, спасење од „људске лудости” и стварање „личне среће” били су могући само кроз Божју милост, која је неизмерна и свемогућа, што се односило и на рат који је био све извеснији: „Нека нас не уплаше брда од челика, ни облаци од дима, нити баснословни ратни буцети. Савладатељ смрти може једним потезом све то савладати и на добро окренути”.⁵¹ Када је 1939. заиста и почео Други светски рат, владика Николај је у својој Жичкој епархији увео „редовно узношење нарочите молитве Богу за мир међу народима”.⁵² Следеће, 1940, у име народа захваљивао је Богу што је Краљевина Југославија лишена разарања, док је рат беснео у Европи.⁵³

Истовремено, имао је снажну веру у посебну мисију Словена и православља, што је додатно појачано са избијањем Другог светског рата: „Ако Словени данас многим суседима њиховим изгледају луди и слаби, то је баш знак да Створитељ људи спрема нешто спасоносно кроз Словене за сав свет, па и за оне који их презиру”.⁵⁴ Као посебан „знак”, владика је истицао чињеницу да православни словенски народи нису захваћени ратом: „Ја не знам планове Божје, али држим да Божја Промисао хоће преко православних Словена да каже свету спасоносну реч, да донесе спасоносну утеху и спасоносни лек: зато их држи по страни од рата. Та спасоносна реч може бити само она која се оваплотила у Сину Божјем и која је записана у Јеванђељу”.⁵⁵

Молитве за мир посебно су актуелизоване почетком 1941. године, што је истакао и у својој Божићној посланици: „Као што вам је познато, браћо, две су главне молитве које смо ми уздизали Господу Христу у овој прошлој години: за заштиту од пламена рата и за помоћ у сједињењу српства”. Владика је позивао на пост, молитву и покајање како би се опростили грехови и Господ заштитио српски народ од нападача. Истицао је хиљаде покајних молитви верника, као и молитве за спас свих људи на свету, посебно у име целог српског народа. Осим молитви, инсистирао је и на ширењу хришћанске симболике: „Постављали смо крстове по домовима и њивама широм државе наше, о Ђурђевдану и Спасовдану, да би силом крста Христова огра-

⁵⁰ М. Каличанин, „Епископ г. Николај осветио је јуче цркву у селу Врдилима”, *Полиџика* (29. август 1936), 9.

⁵¹ Епископ Николај, „У сенци од челика и дима: беседа на Нову годину”, *Жички благовесник*, бр. 1 (1939), 4–8.

⁵² Епископ Н. Велимировић, „Посланица за божићни пост православном народу Епархије жичке”, *Мисионар* (октобар–новембар 1939), 1–4.

⁵³ Епископ Николај, „Божићни поздрав Епископа Жичког Николаја Православним братствима”, *Жички благовесник*, бр. 12 (1940), 1–7; М. Каличанин, „Божићни поздрав епископа жичког г. др. Николаја”, *Полиџика* (1. јануар 1941), 10.

⁵⁴ Епископ Николај, „Васкрсење”, *Жички благовесник*, бр. 4 (1940), 6.

⁵⁵ Драган Суботић, *Епископ Николај и православни бојомољачки покрей: Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920–1941*, Београд 1996, 276.

дили земљу нашу од бујице зла светскога.” Владика Николај је захваљивао Господу јер је земљу спасио од рата и разарања и позивао да се и у наредној години наставе молитве и исказе покајање. „Тек смо познали прави пут и стали на њ, али не сви. Још смо у опасности, браћо моја. Потрудимо се зато и заветујмо се, да ћемо усилити напоре наше у Новој години у томе правцу, како би Господа увек имали за заштитника и помоћника.”⁵⁶

Међутим, осим молитви и покајања, владика Николај је пред Други светски рат активно радио да се успоставе добри политички односи на Балкану. Посебно се залагао за стварање пријатељских веза са Бугарском православном црквом, тиме и бугарским народом, посредно и државом. Епископ Велимировић био је и део делегације која је најпре у Рилском манастиру у Бугарској, а потом 1936. у Охриду у Југославији потписала декларацију о пријатељству две православне цркве и народа.⁵⁷ Владика је често истицао потребу измирења и стварања пријатељства са Бугарима, о чему је беседио на саборима Богомољачког покрета.⁵⁸

ТРАДИЦИЈЕ САВЕЗНИШТВА СА АНГЛОСАКСОНСКИМ ДРЖАВАМА

Владика Николај Велимировић, и поред противљења западном модернизму и капитализму, никад није прекидао контакте са државама Западне Европе и Северне Америке с циљем стварања дипломатско-политичке солидарности која би била од користи српском народу, што је посебно било уочљиво током Првог светског рата.⁵⁹ Већ почетком двадесетих година многи су закључили како се владика Николај залаже да југословенски и српски државници према хришћанству имају однос као британски и амерички политичари.⁶⁰

Инсистирао је на заједничком хришћанском наслеђу и традицији савезништва из Првог светског рата. Тако је фебруара 1936. присуствовао свечаном комеморативном скупу ратничких и англофилских удружења у Београду посвећеном успоми на преминулог британског краља Џорџа V. Владика Николај је о покојном британском суверену говорио као човеку лишеном охолости и свирепости, особи у којој је људско било изнад владарског.⁶¹ Суштински, био је то гест наклоности према Великој Британији и њеној улози у светској политици, о чему је говорио и током проповеди у црквама.⁶²

⁵⁶ Епископ жички Николај, „Божићни поздрав епископа жичког Николаја православним братствима”, *Жички благовесник*, бр. 12 (1940), 1–5.

⁵⁷ А., „Претставници наше и бугарске цркве донели су јуче у Св. Науму резолуцију у којој позивају духовне и световне вође оба народа да раде на зближењу и споразуму”, *Полишка* (15. септембар 1936), 7.

⁵⁸ А., „У манастиру Жичи одржан је јуче богомољачки сабор”, *Полишка* (1. фебруар 1937), 16.

⁵⁹ Б. Лубардић, „Николај Велимировић”, 337.

⁶⁰ Р. Радић, *Војислав Јањић...*, 121.

⁶¹ А., „Свечани комеморативни скуп ратничких и англофилских удружења у Београду посвећен успоми Краља Ђорџа Петог”, *Правда* (10. фебруар 1936), 3; А., „Комеморативна академија у спомен Краљу Ђорђу Петом”, *Време* (10. фебруар 1936), 5.

⁶² Р. Цветић, „Епископ Г. Николај освећује иконостас у Гривцу и беседи...”, *Прејлег цркве Епархије жичке*, бр. 6 (1936), 24–27.

Истовремено, штампа Жичке епархије, као и епископ лично, критиковали су нацисте, упоређујући Хитлера са сатаном и антихристом и најављујући могућу апокалипсу.⁶³

Такав став није био пролазна политичка оријентација, јер ако се анализирају и друга иступања владике Николаја Велимировића уочава се да је демократски политички систем супротстављао насиљу и рату, као последици изгубљене унутрашње борбе човека са страстима. Према његовом мишљењу, демократија може да обезбеди слободу за већину људи, али је „рањива” и лако може пасти у лаж или себичност. Сматрао је да демократија може да опстане само ако је подржана хришћанском вером на принципима истине, љубави и милосрђа.⁶⁴

Када је почео Други светски рат 1939. године, Британци су настојали да обезбеде подршку православних земаља на Балкану. Тако је англикански гибралтарски епископ Харолд Бакстон после путовања по Румунији и Бугарској дошао у Југославију, и 16. октобра 1939. у Жичи посетио епископа Николаја. После разгледања манастира изјавио је да му је постало јасно одакле потиче „морална и духовна снага” малог српског народа коју је испојио у претходном рату. Гост је после посете Жичи отпутовао на Опленец.⁶⁵

Епископ Николај никада није прекидао везе са Англиканском црквом, што је потврђено и новим свечаним пријемом њихове делегације на Опленцу 1940. године.⁶⁶ Акција зближавања Англиканске и Српске православне цркве покренута у пролеће 1940. била је веома важна за Велику Британију, која је на сваки начин настојала да добије подршку балканских земаља.⁶⁷ Према досадашњим сазнањима, Британци су после капитулације Француске 1940. имали велики утицај и на измирење патријарха Гаврила и владике Николаја, што је јавно потврђено у манастиру Каленић.⁶⁸ Осим с Британцима, епископ Николај имао је срдачне односе и са америчким дипломатама у Београду.⁶⁹ Такву политичку делатност посебно је истицала и осуђивала немачка окупациона штампа у Србији 1941. године.⁷⁰

Иако је имао добру сарадњу са либералним европским демократијама, темељни политички ставови епископа Николаја Велимировића ипак су били на линији светосавског национализма и народне државе. Истовремено, као и највећи део СПЦ, био је противник нациста, што је својим деловањем потврдио током Другог светског рата.⁷¹

⁶³ М. Тимотијевић, „Дунули су вихорни ветрови...”, 97–119.

⁶⁴ Vladimir Cvetković, “The Freedom from Passions and the Freedom for All: St Nikolai Velimirović on Democracy”, *The Nikolai Studies: international Journal for Research of Theological and Ecclesiastical Contribution of Nikolai Velimirovich*, Vol. 1, no. 1 (2021), 53–80.

⁶⁵ А., „Гибралтарски епископ г. др. Бакстон у Жичи”, *Време* (17. октобар 1939), 9.

⁶⁶ С. Пауновић, „Високи представници англиканске цркве састали су се јуче на Опленцу са жичким епископом г. др. Николајем”, *Политика* (7. мај 1940), 10.

⁶⁷ А., „Акција за зближавање англиканске и православне цркве: епископ Гибралтарски г. др. Буксон и секретар Кентербернског бискупа г. Даглас у Београду”, *Време* (23. април 1940), 8.

⁶⁸ Р. Радић, *Живот у временима...*, 208–209.

⁶⁹ А., „Епископ г. др. Никола служио је јуче у цркви Ружици”, *Политика* (5. децембар 1940), 9.

⁷⁰ А., „Политика патријарха Гаврила”, *Ойцѣинске новине*, бр. 26 (8. мај 1941), 3.

⁷¹ Р. Радић, *Држава и верске заједнице: 1945–1970. Део 1, 1945–1953*, Београд 2002, 43–91; Р. Радић, *Живот у временима...*, 232–233, 276.

ШИРЕЊЕ ПАТРИОТСКИХ ОСЕЋАЊА И ПОДИЗАЊЕ МОРАЛА ВОЈСКЕ

Хришћанска поука била је редован пратилац свих епископових проповеди, потом српство, као и потреба одржавања државног јединства Југославије под вођством династије Карађорђевић. Тако је приликом сахране патријарха Варнаве 1937. подсетио на митрополита Михаила и његову поруку народу да љуби православље и српство: „То је аманет и нашег Патријарха Варнаве. Он је држао веру Христову и нама је оставио овај аманет. Он је проповедао мир и љубав међу браћом. Он је био државотворни Патријарх наш. Он је био син овога народа. Он је славио свуда и величао свуд по народу нашег Краља Мученика. Он је препоручивао свуда патриотизам, сву своју љубав и оданост нашем Краљу Петру II. Он је опомињао православна срца и духове да своју веру чувају, а туђу да не вређају, да не буду непријатељи браћи нашој муслиманима и католицима [...] То је аманет његов: Вера у Бога, слога у народу, јединство Срба, праштање непријатељима [...] Ако то држите, онда су наше сузе истините и искрене, искрена је и истинита наша љубав према Југославији.”⁷²

Такви ставови добијали су на тежини током беседа за велике празнике, попут прославе Светог Саве, када би епископ Николај говорио о „људима од вере, Светосављу, Јеванђељу и националности”.⁷³ Учвршћивање традиција владајуће династије Карађорђевић појачавао је учествовањем на поменима у њиховој задужбини, цркви на Опленцу.⁷⁴ Подршка младом краљу Петру II Карађорђевићу била је још директнија приликом његовог доласка у Краљево и манастир Жичу 1940. године.⁷⁵

Са заостравањем кризе у Европи подизање патриотских осећања додатно је добијало на значају. Тако је епископ још октобра 1936. у грузанском селу Закути, месту у коме је Тома Вучић Перишић сахрањен у својој задужбини, освештао споменик краљу Александру и на крају проповеди позвао све присутне да као војска чувају и бране Отаџбину.⁷⁶

Позивање на идеал „косовске жртве” увек је био саставни део беседа епископа, укључујући појам „свете војске”, која није пљачкашка, већ витешка, с циљем одбране „истине и правде Божије”, уз приношење „витешке жртве за истину и правду Божију”. То није био само идеал за Србе, већ за цео свет како би се избегло варварство. При томе је истицао и пример „издаје” Вука Бранковића, коју је пресликавао на актуелно стање у Југославији и као издајнике означио оне који теже да одбаце „косовску идеологију”.⁷⁷

⁷² А., „Посланица владике др. Николаја Велимировића”, *Политика* (26. јул 1937), 2.

⁷³ А., „Данас су прославе Светог Саве обављене у Београду на величанствен начин”, *Правда* (28. јануар 1938), 3–4.

⁷⁴ А., „Служби Божјој у Краљевској задужбини на Опленцу присуствовали су министар г. Михалчић и епископ др. Николај”, *Време* (7. мај 1940), 5.

⁷⁵ Епископ Николај, „Поздрав Његовом Величанству Краљу Петру II у Жичи”, *Жички благовесник*, бр. 10 (1940), 1–2.

⁷⁶ А., „Преосвећени Владика Николај у Закути”, *Прејлед цркве Епархије жичке*, бр. 11 (1936), 34–35.

⁷⁷ Н. Николић, „Беседа владике Николаја о косовској књизи и косовској науци”, *Правда* (11. мај 1939), 6.

Када је 1. септембра 1939. и почео рат у Европи, Југославија је мобилисала велики број мушкараца, а епископ Николај је издао „Посланицу” у којој је тражио да се искаже солидарност са таквим породицама којима би суседи сеоским мобама помогли у обављању пољопривредних и свих других радова на подлози хришћанске солидарности.⁷⁸

Владика Николај је инсистирао на хришћанском оптимизму и поручивао верницима да се не боје, чак ни смрти, ако верују у васкрслог Христа. Говорио је о потреби искрене молитве, суочавање са личним гресима и потреби покајања, како би наступио мир у свету.⁷⁹

Подизање морала српског народа постало је нарочито важно после пада Француске. Тако су патријарх Гаврило Дожић и владика Николај приликом посете Сарајеву почетком септембра 1940, наглашено истицали херојске традиције српског народа у Босни. Владика Николај нарочито је похвалио њихову храброст која је покренула Први светски рат и срушила стари „неправедни” систем држава: „Када мислим на старе, браћо моја, децо моја, ја мислим на оне који су пре 25 година потресли свет и ставили у покрет небо да руши оно што је неправо. Мислим да нема покрајине у Југославији, да нема народа кога треба мање храбрити него што је овај. Ви сте храбри. Ви треба да храбрите друге.”⁸⁰

Истицање косовског мита, вишевековног страдања и слободе у којој се живи после „векова робовања” биле су важне поруке владике Николаја.⁸¹ Искуство дуготрајног „робовања” видео је као предност, која је „сељачком народу са сељачким вођама” омогућила да схвати да је само снага вере била спасоносна.⁸²

Пред крај 1940. владика је истицао и значај светаца којима су посвећиване цркве, као у случају храма у Јелен Долу, селу у Овчарско-кабларској клисури у близини Пожеге: „И ви следите стопама великих наших предака, када ову богомољу посвећујете Светом Архангелу Михаилу, војводи војске Божје. Тиме сведочите да и ви у овоме времену чврсто држите везе са небеским свецима и са својом херојском прошлошћу, а то и јесу два непресушна извора духовне и моралне снаге нашега народа.” Није заборавио ни војнике из околних села који су мобилисани на војне вежбе, за које је тражио молитве верујућих у новоподигнутом храму.⁸³

Беседа коју је одржао у београдској Цркви Ружици крајем 1940. такође је садржала патриотске поруке („најпотребније је: да су свештеници најпобожнији, да је војска најхрабрија, да су привредници и трговци најокретнији и

⁷⁸ А., „Жички епископ г. др. Николај издао је посланицу да се мобом помогну породице војних обвезника”, *Полиџика* (8. октобар 1939), 2.

⁷⁹ А., „Јучерашњој слави манастира Жиче присуствовало је 10.000 грађана”, *Време* (16. август 1940), 6.

⁸⁰ А., „Други дан боравка Њ. Св. Патријарха у Сарајеву”, *Време* (8. септембар 1940), 13.

⁸¹ С. Пауновић, „У присуству мноштва народа из Санџака, Босне и Србије њ. св. патријарх др. Гаврило осветио је јуче нову цркву у Прибоју на Лиму: посланица епископа г. др. Николаја”, *Полиџика* (16. септембар 1940), 7.

⁸² М. Каличанин, „Јуче је у манастиру Жичи завршен богомољачки сабор”, *Полиџика* (23. септембар 1940), 8.

⁸³ С. Томашевић, „Епископ жички г. др. Николај осветио је јуче нову цркву у Јелендолу”, *Време* (25. новембар 1940), 5.

највештији”).⁸⁴ Божићна посланица за 1941. годину патријарха Гаврила Дожића и Светог архијерејског сабора СПЦ коју је потписао и владика Николај Велимировић била је јасна. Господу су захваљивали за мир у претходној години и залагали се да се мир настави и у 1941, али су јасно поручили и следеће: „Но ако се ипак деси да се неко тешко огреши о нашу одлучну мирољубивост, па наш мир не буде од нас зависео онда [...] принесимо све на олтар наше свете цркве, наше Отачбине – Краљевине Југославије! Будимо у свему достојни најдостојнијих предака из наше славне борбене и одбрамбене прошлости”.⁸⁵

Владика Николај је у својој поруци за Божић био још јаснији. Поручивао је верницима да их не уплаши „сенка челика и дима”, подизао морал и прекоревао оне који су се бојали страдања цитатима из Новог завета („МалOVERНИ, што сте се уплашили?”). Тражио је да људи буду савесни и храбри, надахнути вером „отаца”, али и „новим одушевљењем, испуњени духовном снагом бораца уверених у победу” и свесни да је са њима Бог.⁸⁶ Било је то време (друга половина 1940. и почетак 1941) када је епископ Николај Велимировић добијао доста простора у дневним гласилима, а његова личност описивана позитивним појмовима.⁸⁷

На Сабору Богомољаца у Жичи, само неколико дана пред пуч 27. марта 1941, владика Николај је указао на потребу јединства у патриотизму: „Данас више него икада потребно је духовно стражарење. Један део наших људи позван је на стражу око наших граница, а ми који смо остали код наших домова не смемо остати беспослени. Ми морамо бити на духовној стражи [...] Зато у извесним догађајима, који наилазе, потребно је да будемо духовно припремљени и да их јуначки издржимо као што је то увек наш народ чинио”.⁸⁸

Непосредно после пуча, епископ је 30. марта 1941. служио литургију у Цркви Светог Лазара на Булбулдеру у Београду и том приликом одржао беседу у којој се осврнуо на актуелне догађаје. „После молитвеног петодневног сабора у Жичи, где се народ Богу молио за светлост на путу у садашњим приликама, нарочито сам желео да служим овде, у храму посвећеном светом мученику кнезу Лазару, јер је време сада да се обратимо молитвом нарочито нашим српским многобројним светитељима за заштиту и помоћ”. Истакао је Лазареву жртву која му је омогућила да остане „бесмртан”, иако је погинуо на Косову, док је Вук Бранковић који је сачувао живот ипак „умро заувек”. Потом је рекао да је „глас народа глас Бога” како у прошлости тако и у „догађајима од пре неколико дана”. Радовала га је омладина, за коју су многи говорили да у себи нема националног и верског одушевљења: „Међутим, омладина је била баш та која је, у многим хиљадама и хиљадама, најрадосније поздравила младог Краља, радосна што један омладинац, вршњак њен, узима круну вођства и управе над овим народом и над овом државом”.⁸⁹

⁸⁴ А., „Епископ г. др. Николај служио је јуче у цркви Ружици”, *Полијтика* (5. децембар 1940), 9.

⁸⁵ [Патријарх Гаврило Дожић], „Божићна посланица Њ. Св. Патријарха и Светог архијерејског сабора”, *Време* (5. јануар 1941), 5.

⁸⁶ Николај, епископ жички, „Божићне речи вере и укрепљења”, *Време* (6. јануар 1941), 2.

⁸⁷ М. Каличанин, „Шездесетогодишњица владике Николаја”, *Полијтика* (2. јануар 1941), 7.

⁸⁸ А., „У Жичи је јуче почео рад богомољачки Сабор”, *Полијтика* (23. март 1941), 15.

⁸⁹ А., „Владика г. др. Николај о нашој омладини”, *Полијтика* (31. март 1941), 4.

MILOŠ TIMOTIJEVIĆ, Ph.D., Museum Advisor
National Museum Čačak
Cara Dušana 1, Čačak, Serbia
E-mail: slapovi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0457-6125>

VIEWS OF BISHOP NIKOLAJ VELIMIROVIĆ ON THE NEED FOR SACRIFICE FOR THE HOMELAND (1936–1941)

SUMMARY: Drawing on Bishop Nikolaj Velimirović's sermons, pastoral letters, published writings, and contemporary press reports, the article examines his views on war, patriotism, and sacrifice for the homeland between 1936 and 1941, when the disintegration of the Versailles order and the growing danger of war intensified political tensions in the Kingdom of Yugoslavia. His understanding of these issues was rooted in Orthodox Christianity and in the conviction that Christian spirituality and patriotism were inseparable. Although he continually prayed for peace and urged believers to do the same, he considered resistance to evil by force legitimate when the survival of the community and the Christian state was threatened. War was interpreted through the religious categories of sin, repentance, divine justice, and eternal life, while victory and defeat ultimately depended on God rather than solely on military strength. Faith in the Resurrection and in a timeless community linking past, present, and future generations provided the spiritual foundation for sacrifice. Within the Serbian Orthodox tradition, this understanding was closely associated with the "Vidovdan ethics" and the cult of Prince Lazar's sacrifice at Kosovo. Bishop Nikolaj regarded the prayers of monks, clergy, and believers for the army and the homeland as part of a spiritual struggle no less important than armed combat. Fasting, prayer, and repentance were therefore presented as means of moral renewal and preparation for national defence. At the same time, he idealized the religious and patriotic values of the patriarchal Serbian village as a basis for preserving national independence. The memory of those who had died for the homeland served both as an example to later generations and as a moral obligation owed to the ancestors. Faith in God, followed by loyalty to the sovereign and the homeland, formed the proper order of patriotic commitments. Nikolaj's position was not simply militaristic: alongside his calls for courage and sacrifice, he advocated peace, reconciliation with the Bulgarian people, and closer relations with the Anglican Church and the Western democracies. His public activity supported the unity of the Kingdom of Yugoslavia under the Karađorđević dynasty and contributed to strengthening the morale of the army and the wider population. He condemned fear, pessimism, and the abandonment of the Kosovo tradition as signs of moral weakness and betrayal. Through years of religious and patriotic engagement, he became, in essence, the "spiritual father" of the coup of 27 March 1941, which he interpreted through the example of the "immortal" Prince Lazar. In his view, biological survival was subordinate to the preservation of the soul for eternal life.

KEY WORDS: Bishop Nikolaj Velimirović; Orthodoxy; homeland; war; sacrifice; Serbian people; sin; repentance; faith